

RESTÁS ATTILA

Csanaki Máté Martini-ellenes vitairata Keckermann védelmében
(1625)*

Csanaki Máté könyve abba a hitvitába kapcsolódott be, amelyik az evangélikus Jakob Martini (1570–1649) wittenbergi professzor és a református, akkor már több éve elhunyt Bartholomaeus Keckermann (1572–1609) között bontakozott ki, s nem függetleníthető a németországi konfesszionalizáció eseményeitől. Az egyik főszereplő Bartholomaeus Keckermann heidelbergi, majd danckai tanár, akinek a műveit utóbb Alsted rendezte össze enciklopédiává (*Systema Systematum*). Rövid élete során számos magyarral került kapcsolatba, néhányval barátságba (pl. részese volt Szenci Molnár Albert sikertelen leánykérésének,¹ kísérőverset szerzett Szenci Molnár szótárához,² vagy Thúri György műveihez írt ajánlóverset a heidelbergi *Delitiae* magyarországi költőket bemutató kötetében³).

Az első ízben 1600-ban Hanauban megjelent *Systema Logicae* művének⁴ előszavában így emlékezik meg magyar barátairól: „Nem érkeztem volna el ennek a munkának a kiadásához, ha engem – az elismerés miatt a nemzetüket is feljegyzem – néhány magyarnak a logika iránti különleges igyekezete és hihetetlen szorgalma nem ösztönzött volna művemnek csiszolására és újbóli átgondolására. Ugyanis miután két esztendeje néhány ilyen nemzetiségű hallgató, mind korukat, mind felkészültségüket tekintve éretten, részben hazájukból, részben máshonnan a mi Akadémiánkra jött, és előttem a filozófia, de különösen a logika iránt hatalmas vágyat és egyedülálló odaadást mutatott föl, sőt kitartóan azt követelték tőlem, hogy ennek a tudománynak a mindenre kiterjedő összefoglalását szabályokkal, magyarázatokkal, és oktató példaként egyéni olvasmányokkal felékesítve közreadjam. (...) Munkámban nem kis része van magyar barátainknak, akik engem hallgatva egy-

* A tanulmány megírását a Reformáció Emlékbizottság támogatta.

¹ SZABÓ András, *Szenci Molnár Albert leánykérései = Ámor, álmom és mámor: a szerelem a régi magyar irodalomban és a szerelem ezredéves hazai kultúrtörténete*, szerk. SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, Bp., Universitas, 2002, 83–84.

² A vers a magyar és a héber nyelv rokonságát hirdeti: IMRE Mihály, „Úton járásnak megírása”: *Kulturális emlékezet, retorikai-poétikai elvek érvényesülése Szenci Molnár Albert műveiben*, Bp., Balassi, 2009 (Humanizmus és reformáció, 31), 96–97; Szenci Molnár azonban tartózkodóan fogadta a rokonítási kísérleteket: DÁN Róbert, *Szenci Molnár Albert és Conrad Viator = Szenci Molnár Albert és a magyar késő-renaisszánsz*, a kötetet összeállította CSANDA Sándor, KESERŰ Bálint, Szeged, 1978 (Adattár a XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 4), 285.

³ SZABÓ András, *Thúri György, a korszaki költő* = Sz. A., *Respublica litteraria: Irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok a késő humanizmus koráról*, Bp., Balassi, 1999, 133–134.

⁴ Az első kiadást hamarosan követte, ugyancsak Hanauban a második kiadás 1602-ben, majd egy újabb Genfben 1603-ban. Csak Hanauban 1620-ig nyolc kiadása ismeretes, utolsó ismert kiadását 1637-ben nyomtatták Danzigban. Magam az 1628. évi frankfurti kiadást használtam. Vö.: Joseph S. FREDMAN, *The Carrier and Writings of Bartholomew Keckermann (d. 1609)*, Proceedings of the American Philosophical Society, (141)1997, 340–341.

részt mohó kíváncsiságukkal, másrészt állhatatosságukkal az én igyekezetemet és iparkodásomat is fölkeltek.”⁵

A vita másik szereplője Jakob Martini wittenbergi logika- és metafizika-professzor, aki több vitairatot írt Keckermann logikával foglalkozó művei ellen,⁶ s utóbb Csanaki Máté munkáját cáfoló disputációsorozatot is szervezett.⁷ Magyarországon – evangélikus körökben – szintén nagy ismertsége és tekintélye volt. Az 1617-es kötet ajánlása a wittenbergi egyetem rektora, Thurzó Imre mellett Ostrosith Jánost, Paczoth Ferencet és Szunyogh Gáspárt említi (mindhárman a Thurzó-rokonsághoz tartozó felvidéki főurak, akiknek fennmaradtak wittenbergi munkáik is). Martini reagált Keckermann-nak a magyar hallgatókat említő előszavára is.⁸

Akár furcsának is tekinthetnénk Martini éles támadását Keckermann ellen, különösen úgy, hogy tudjuk: Keckermann retorikai munkái Wittenbergben is megbecsültek voltak. Éppen *A Thurzó család és a wittenbergi egyetem* című szegedi kiadványban olvasható Jeremias Spiegel instrukciója Thurzó Imre tanulmányaihoz,⁹ aki a retorikában Keckermann-t tartja elsősorban tanulmányozandónak (*Praecipue vero dominus Keckermannus idipsum praestitisse, non mihi tantum, sed et doctis videtur*). Igaz, Spiegel Keckermann-nak egy rövidített változatát ajánlja (*eius viri systema in brevem aliquam epitome contractum*), hogy viszonylag kis munkával és csömörrel, de a legnagyobb haszonnal járjon a tanulás (*maiore cum utilitate, minore cum taedio et labore*).¹⁰ Azt kell feltételeznünk, hogy Keckermann retorikai és logikai műveinek a befogadása elvált egymástól: míg a retorikák interkonfeszionális közegben is hatottak, és

⁵ „Et ne sic quidem adhuc ad edendum venissem, si me singularis quaedam industria et incredibilis in Logicam ardor Ungarorum aliquot (quam ego nationem honoris causa nomino) ad limam et recognitionem operis excitasset. Cum enim biennio ad hinc plures aliquot eius gentis studiosi, ut aetate, ita iudicio maturi partim e patria sua, partim aliunde in Academiam nostram commigrassent, suamque mihi in Philosophiam et Logicam imprimis, singularem illam de qua ante dixi, cupiditatem, et indefestum studium ostenderent, iique adeo a me enixe flagitarent, ut universae huius disciplinae corpus suis tum praeceptis, tum explicationibus, atque exemplis adornatum privatis praelectionibus proponerem, (...) eius non exigua pars amicis meis Ungaris, qui sua in audiendo tum aviditate, tum constantia studium atque industriam meam excitarent feretur accepta.” Bartholomaeus KECKERMANN, *Systema logicae tribus libris adornatum*, Francofurti, Apud Joannem Stöckle, 1628, 5.

⁶ Jacobus MARTINI, *De loco libri duo. Contra quosdam Neotericos. Accessit eiusdem auctoris De communicatione propriae. Liber unus Barthol. Keckermano oppositus*, Wittenbergae, typis haeredum Johann: Richteri, impensis Zachariae Schüreri, 1620; UÓ, *Praelectiones extemporaneae in Systema Logicum Barth. Keckermanni*, h.n., [Wittenberg], Schurerus, 1617.

⁷ Vö.: *Bio-bibliographical Note = Leibniz: Logico-Philosophical Puzzles in the Law: Philosophical Questions and Perplexing Cases in the Law*, eds. Alberto ARTOSI, Bernardo PIERI, Giovanni SARTOR, Dordrecht – Heidelberg – New York – London, Springer, 2013, 176.

⁸ „Ut enim Keckermannus singularem industriam et incredibilem in Logicam ardorem Ungarorum sui temporis praedicat, quo ad limam et recognitionem operis sui Logici excitatus sit: sic non possum non, si non maiorem, omnino tamen similem (ut de ceteris disciplinis Philosophicis impresentiarum nihil dicam).” Idézi: HAJÓS József, *Az Olvasmánytörténeti Dolgozatok első kötete*, Erdélyi Múzeum, 56(1994), 136.

⁹ Spiegel instrukcióját elemzi: KECSKEMÉTI Gábor, „A böcsületre kihaladott ékes és mesterséges szállás, írás”: *A magyarországi retorikai hagyomány a 16–17. század fordulóján*, Bp., Universitas, 2007, 133–134.

¹⁰ *A Thurzó család és a wittenbergi egyetem: Dokumentumok és a rektor Thurzó Imre írásai, 1602–1624*, s.a.r. DOMÁNYHÁZI Edit, FONT Zsuzsa, KESERŰ Gizella, LATZKOVITS Miklós, Szeged, [JATE], 1989 (Fontes rerum scholasticarum, 1), 273.

könnyen elfogadhatóak voltak katolikus, evangélikus vagy unitárius olvasók számára is, addig a logikai munkák erősebben kötődtek a református hitelvekhez.

A szakirodalom föltárta, hogy a logika és retorika tudománya milyen mértékben fonódott össze és érintkezett egymással. Ezt a kortársak is pontosan észlelték, s az oktatásban jelentkező hiányosságok miatt vált szükségessé a református iskolák tanrendjének megreformálása, amiben – sárospataki illetősége okán – Csanaki is fontos szerepet vitt: „akik ugyanis a retorikában eredményesek, a logikában teljesen szűkölködnek, akik pedig nyilvános hallgatói a retorikának és logikának, sokszor hiányosak a szintaxisban” – ahogyan azt Miskolci Csulyak István egyházlátogatási jegyzőkönyvében írta.¹¹ A teológiában ugyancsak szükség volt retorikai ismeretekre, ugyanis a retorika egyenesen Szentírást magyarázó szerepben tűnt föl: különösen az úrvacsoratan volt ilyen megosztó az evangélikus és református felfogás között. A polémia elsősorban az *ubiquitas*-tan köré szerveződött, azaz az úrvacsorában valóságosan is jelen van-e Krisztus teste és vére – ahogyan az evangélikusok hitték, vagy pedig a kapcsolat Krisztus teste és vére, illetve a kenyér és bor között csupán metonímikus – ahogyan a reformátusok vallották. A teológusok a Szentírást tehát retorikai elemzésnek is alávetették, és a retorikának így üdvszerző szerepet tulajdonítottak. Ahogyan fentebb utaltam rá, Keckermann logikai műveit előszerzetettel idézték hitvitákban, éppen az úrvacsoratanal kapcsolatban.

Rátérve már a tanulmány címében megjelölt témára, Csanaki Máté Leidenben 1625-ben megjelent vitairata, cáfolata (*controversiae*) részben a logikára és filozófiára, részben a teológiára tartozó fölvetéseket tartalmaz; Jakob Martini támadását cáfolja, amelyben a szerző, Csanaki magyarázza és megvédelmezi Keckermann szövegének az értelmét (*textus sensusque Keckermanni explicantur et vindicantur*).¹² A következő évben, azaz 1626-ben már megjelent Martini válasza Csanaki könyvére annak „képtelenségei miatt”,¹³ illetve más wittenbergi professzorok is kitértek témának Csanaki könyvét, mint például Johannes Scharf; könyvének címéből az „ikaroszi merészség” szófordulat érdemelhet figyelmet.¹⁴

Csanaki könyve a terjedelmes főszövegen kívül még négy kísérőszöveget tartalmaz: egy 30 lapot kitevő ajánló levelet (*Epistola nuncupatoria*) „tekintetes és nemzeti Felsőva-

¹¹ „Qui in rhetoricam promoti sunt, logica maxime indigent; qui publici auditores sunt logica et rhetorica, multi etiam syntaxi indigent.” *Miskolci Csulyak István szemléni református esperes (1629–1645) egyházlátogatási jegyzőkönyvei = Szemléni vizitációk, 1629–1671: Miskolci Csulyak István szemléni esperes és hivatali utódainak feljegyzései*, szerk. DIENES Dénes, a latin szövegeket fordította GYULAI Éva, SZABADI István, DIENES Dénes, Sárospatak, Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, 2008, 64.

¹² *Controversiae partim logicae et philosophicae, partim etiam Theologicae, quas per universam Keckermanni Logicam Auctori movit Jacobus Martinus, ubi praeter ducenta, et fere quinquaginta problemata, plurimis locis textus sensusque Keckermanni explicantur, et vindicantur*, autore Matthaeo Mant. CZANAKIO Ungaro. *Adjecta ad calcem oratio funebris eodem autore conscripta*, Lugduni Batavorum, Excudit Ioannes Cornelii Wourdanus, 1625.

¹³ Jacobus MARTINI, *Disputatio philosophica trimembris, Matthaeum Mant Czanakium Ungarum, propter nonnullas absurditates (...) in controversiis contra praelectiones (...) in systema logicum Keckermanni (...) Jacobi Martini (...) repereundas absurdissimum (...) hospitem faciens*, Wittenbergae, Boreck, 1626.

¹⁴ Johannes SCHARF, *Quadruga quaestionum partim logicarum partim philosophicarum, agitata contra Matthaeum Mant Czanakium Ungarum, qui icareo plane ausu praelectiones. Anti-Keckermannianas admodum (...) Jacobi Martini (...) nuperrime refutare conatus est*, Wittenbergae, Auerbach, 1628.

dászi Rákóczi György gróf úrhoz”, a későbbi I. Rákóczi György erdélyi fejedelemhez, majd ezt követően Ludovicus Crocius brémai tanár alkalmi versét Csanakihoz. A kötet címlapja is utal arra, hogy a vitairatot követi Csanaki *Oratio funebris*e testvére, Csanaki András ungvári lelképásztor fölött, amit *propempticonok* gyűjteménye vezet be. Ebben összesen 15 szerző ugyanennyi alkalmi költeményét találjuk.

Csanaki Máté (1595–1636) életrajzát Herepei János foglalta össze az Adattár első kötetében, ezeket azóta kiegészítette a kutatás. Herepei adatai részben az *Oratio funebris*en alapulnak: a testvérek magyarországi vagyonos családból származtak, és alig voltak két évesek, amikor a halál elragadta szüleiket. Ezután Báthory István országbíró udvarában nevelkedtek. Csanaki Máté tanult Nagyszombatban, Pozsonyban, Sárospatakon, majd Ausztriában, Morvaországban, ahonnt 1614-ben hazatért, s a gönci iskolába ment továbbtanulás céljából. Innét Rákóczi György alumnusaként külső országbeli akadémiákra bujdosott – ahogyan Herepei fogalmaz. Tíz évet töltött Heidelberg, Bréma, Franeker, Leiden, Oxford, Cambridge, Strassburg, Genf és Basel egyetemén, s 1629-ben orvosdoktorként tért haza. 1636-ban a pestisjárvány áldozata lett, s december 5-én temették Kolozsváron.¹⁵

Ami a kötet paratextusait illeti, a Rákóczihoz intézett ajánlás bevezetőjében a peregrináció hasznát ecseteli: a rómaiak Görögországból, a görögök pedig Föníciából, Egyiptomból és más helyekről szerezték az ismereteiket. A következő gondolati egységben azokról szól, akikre az ifjúság nevelését bízták. Közöttük vannak olyanok, akik többet írnak, mint olvasnak, akik csak a hiú dicsőség vágyától adták magukat az írásra. Ezeknél is veszélyesebbek azok, akik úgy írnak, hogy sem másokat nem tudnak megjavítani (*corrigere*), sem ők nem tűrik el, hogy őket kijavítsák.

De olyanok is vannak, akik méltók az igaz dicséretre: ezek közül is kiemelkedik Keckermann, aki bár 17 éve eltávozott, azaz elhalálozott, mégis a filozófia minden részterületén vezető szerepet visz (*in cunctis Philosophiae partibus praestitit*), úgyhogy ennek az új filozófiai szektának (*sectae*) a megalapítójának (*auctor*) tartják. Keckermann-nal áll szemben Jacob Martini, aki arra törekszik, hogy Keckermann módszerét az ifjúság kezéből kicsavarja; Csanaki irigységgel és arroganciával vádolja Martinit, ami szerinte már a könyv címéből is kitűnik. A korban gyakran használt jelképet, a Halcyon (jégmadár) képét, mint az igaz egyház jelképét használja Martini ellen.¹⁶

A továbbiakban Csanaki visszatér eredeti vállalásához, ahogy írja: „Sokak számára ismeretes, hogy én már hat esztendővel ezelőtt Patakon azoknak a báróknak és nemeseknek, akik velem együtt ott pallérozták a tehetségüket, elkezdtem megadni a választ azokra a dolgokra, amik ebben a műben nehezebbnek tünnek”, és a peregrinációja idején sem tett le arról a tervéről, hogy Martini könyvére cáfolatot adjon. Az ajánlás végén ismét Rákóczit

¹⁵ HEREPEI János, *Csanaki Mant. Máté* = H. J., *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez*, I, *Polgári irodalmi és kulturális törekvések a század első felében*, szerk. KESERŰ Bálint, Bp. – Szeged, JATE Magyar Irodalomtörténeti Intézet, 1965, 277–281.

¹⁶ Vö. CSORBA Dávid, *A város ó-új jelképe: a jégmadár (Halcyon)* = Cs. D., *A zászlós bárány nyomában: A magyar kálvinizmus 17. századi világa*, Debrecen – Bp., A Debreceni Egyetem Történelmi Intézete és a Kálvin Kiadó kiadása, 2011 (*Speculum Historiae Debreceniense*, 6), 64–72.

szólítja meg: egyrészt ezzel a könyvvel hálálja meg a külföldi taníttatást, másrészt utal Rákóczi előkelő – fejedelmi – származására (*summo Principe nato*).

A brémai Crocius Csanakihoz írt ajánlóversében az igazság lángnyelvének, fényének, oszlopának, a bölcsesség mesterének, a világos rend kialakítójának nevezi Keckermant, majd azzal fejezi be az epigrammát, hogy Csanakit az ifjúság mind a Rajna, mind a Duna mentén is élteni. Ludovicus Crocius (1586–1653) azért is figyelmet érdemel, mert a *Verbesserungswerk* ambíciózus és sikeres szerzője, Hesseni Móric tartománygróf támogatója volt. Markáns református álláspontot foglalt el. Brémai professzorként disputált nála Bessenyei F. Mihály és Csanaki Máté.

A 15 *propempticon*, útra bocsátó költemény¹⁷ versformái nem túl változatosak: hexameterben, disztichonban, szapphói és aszklépiadészi strófában írt verseket találhatunk közöttük. Valamennyi címzettje Csanaki Máté. A versek közlése előtt Csanaki megindokolja, hogy miért bocsátotta közre ezeket a műveket: egyrészt „hogy a papír ne maradjon üresen” – ez egy szokásos szerénykedő formula, másrészt „azért is, hogy barátaim neve (akik közül néhányan már az örök nyugalomra élvezik) velem együtt fennmaradjon”, s a barátáguk biztos jeleként értékeli ezeket a költeményeket.

A versek szerzői: Vitéz György, Barkolczi László, Szemczy Mihály, Kistálllyai B. István, Czeglédi F. János, Medgyaszai P. Ferenc, Liszkai András, Meszti János, Arday Bodroszki András, Gyarmati Izsák, Görgényi A. Demeter, Gönczi H. Mihály, Helmeczi M. Márton, Lasztóczi B. István, Pelbárti György.¹⁸ Közülük Kistálllyai, Helmeczi és Lasztóczi hollandiai peregrinációjában voltak Csanaki társai.¹⁹ Szemczy, Kistálllyai, Czeglédi, Meszti, Arday Bodroszki, Görgényi, Helmeczi, Lasztóczi a sárospataki kollégiumban tanultak 1617–1619 között.²⁰ Akik nem szerepelnek a két adattárban, azokról is lehet szórványosan adatokat találni, például Medgyaszait éppen Herepei említi egy könyvbejegyzése kapcsán (1620-ban a tokaji iskola rektora volt),²¹ Liszkai András 1629-ben Olasziban volt lelképásztor.²² Úgy tűnik, hogy többségükben az észak-magyarországi térséghez kötődtek, tanulmányaikat Sárospatakon fejezték be, és a pataki kollégium partikula hálózatában vállaltak tanári munkát. *Propempticon*jaikban a szokványos tematikát találjuk: dicsérik Csanaki tehetségét, biztonságos utat kívánnak neki és bíznak a szerencsés hazaérkezésben. Némelyikben megtalálhatjuk a német föld és az otthon szembeállítását – például Vitéz György írja:

¹⁷ A műfajra legújabb: MÓRÉ Tünde, *Fertilitás és sterilitás a wittenbergi peregrináció költészetében = Speculum: Tanulmányok a hetvenéves Havas László tiszteletére*, szerk. TAKÁCS Levente, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2009, 71–84.

¹⁸ A nevet az RMSz alapján egységesíttem: VIX Györgyné, *Régi magyarországi szerzők*, I., *A kezdetektől 1700-ig*, szerkesztette és befejezte P. VÁSÁRHELYI Judit, a szerkesztő munkatársai KIS Elemérné és KOVÁCS Zsuzsanna, Bp., OSZK, 2008; itt jegyzem meg, hogy Görgényi nevét (*Demetrii A. Georgiini*) Hörcsik Richárd Görgeinek olvassa (ld. 20. jegyzet).

¹⁹ BOZZAY Réka, LADÁNYI Sándor, *Magyarországi diákok holland egyetemeken, 1595–1918*, Bp., ELTE Levéltára, 2007 (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 15), 218, 219, 222.

²⁰ HÖRCSIK Richárd, *A sárospataki református kollégium diákjai, 1617–1777*, Sárospatak, Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, 1998, 46, 47, 48, 55, 59.

²¹ HEREPEI, *i. m.* 277.

²² *Zempléni vizitációk... i. m.* 12.

*Etsi Teutonicos impavidus focos
Lustras: cum Ungaricis praesto sodalibus
Rursus Pannonico sumere Caecubum
Praelo condomitum pergis amantibus.*²³

Görgényi Demeter versében a Rákócziak neve is feltűnik:

*Ito, et Rakocii nomen ad ultimos
Condignis celebres laudibus Africos,
Exornesque focos pulvere Arabico,
Attolens patriae nomen ad aethera.*²⁴

A negyedik kapcsolódó szöveg Csanaki Máténak a bátyja, András emlékére tartott halotti beszéde, amelyből három dolgot emelek ki: Egyrészt Csanaki egy érdekes metaforáját. Ahogyan írja, bátyjával együtt kettős igát vettek magukra: az udvar és az egyház igáját (*jugum dico aulicum et ecclesiasticum*), amikor két évesen bekerültek Báthory István udvarába, illetve, amikor 7–8 évesen elkezdődött az udvari szolgálatuk – ami során annyi terhes feladatot, ütlegetést viseltek el, hogy annyit még Apuleius számara sem kapott. Csanaki András pedig 17 éves korában levetette magáról ezt az igát, megszökött Homonnai Fruzsina udvarából, és egész életére megtanulta, hogy óvakodjon az udvartól. A beszéd tehát egyfajta adalék a magyar reformáció udvarellenes vonulatához is,²⁵ s meglepő vélemény Csanakitól, aki Rákóczi támogatásával peregrinált, Kolozsváron pedig a fejedelmi udvar közelében élt.

A másik adat a sárospataki kollégium történetéhez kapcsolódik: Csanaki elragadtatásában egyetemnek nevezi Patakot, amikor így ír: „tüstént felkeresed Magyarország személfényét, a tudományoknak a hazai theátrumát és díszét, a pataki egyetemet” (*ocellum illum Ungariae, literarum regni nostri theatrum et decus, universitatem Patachinam ex templo petis*). Pár sorral lejjebb persze kijavítja: „Épp jókor történt, hogy a hatalmas pataki kollégiumnak (mert helyesen így hívják) a hatalmas rektora, a tiszteletreméltó férfiú, Siderius István Göncrement” – s Patakra hívta a két testvért. Sideriuson kívül Lővei György, Szenci János és Filiczki János, a jeles neolatin költő nevét emeli ki Csanaki, illetve említi még Suri (Orvos) Mihály és Pankotai András nevét.

Harmadjára a Rákóczi-ház magasztalását kell kiemelni. Az előszóban, a *propempticonok* közt és az *Oratio funebris*-ben egyaránt előfordul annak a bőkezűségnek a fölemlgetése, amivel Rákóczi György – még fejedelemmé választása előtt – támogatta a külföldi peregrinusokat, és a pataki kollégiumot is.

²³ Magyar fordításban: *Még ha bátran is szemléled a tenton tűzhelyeket: itt legyél, amikor a szerető magyar társakkal ismét a pannóniai présből az érlelt bort iszod.*

²⁴ Magyar fordításban: *Menj, és méltó dicsőítéssel zengd a Rákócziak nevét Afrika végső határaiig, és ékesítsd a családi tűzhelyeket arábiai homokkal, fölemelve a hazá nevét a csillagokig.*

²⁵ Vö.: JANKOVICS József, *Udvarellenes tendenciák a 17. század eleji magyar költészetben = Magyar reneszánsz udvari kultúra*, szerk. és az előszót írta R. VÁRKONYI Ágnes, a szerkesztő munkatársa SZÉKELY Júlia, Bp., Gondolat, 86–103.

Párhuzamul egy másik, időben közeli külföldi nyomtatványból, egy 1618-ban Marburgban megjelent disputációs kötetből lehet idézni, amely ajánlásának a szerzője Johannes Combachius; az ajánlás ugyancsak Rákóczi Györgyhez szól.²⁶

A marburgi kötetben is számos pataki diákot találunk, s ugyanazokat a jeles pataki tanárokat említi, mint pár évvel később Csanaki műve. Hasonló a Rákóczi család (György és Zsigmond) mecénási szerepének a hangsúlyozása is. Mindez fölveti azt a törekvést, hogy a Rákócziak is szoros kapcsolatot tartsanak fenn a németországi református értelmiséggel, s apja után Rákóczi György is igénybe vegye azt a reprezentációs lehetőséget, amit az ezekhez hasonló nyomtatványok biztosíthattak.²⁷

Betöltötte-e Csanaki munkája azt a célt, amire szánták (hitvédelmen túl a Rákócziak magasztalása)? A választ majd külföldi könyvtárak és gyűjtemények alapos föltárása, s a könyv hatástörténetének megrajzolása után lehet megadni. Addig csak utalhatok egy Monok István által értelmezett könyvjegyzékre, mely Csanaki halála után keletkezett, s idézte azt a fejedelmi szándékot, hogy Csanaki könyvhagyatékát Danckából hazahozassa, s megszerezze a pataki kollégium, illetve a maga számára.²⁸ Itt utalnak Csanaki egy munkájára („hanem az mely könyvet maga nyomtatott volt ki vagyon két száz exemplár”), s Monok István véleménye szerint nem valószínű, hogy a Kolozsváron nyomtatott *Az döghalálról való rövid elmélkedés* lett volna.²⁹ Másik ismert műve Csanakinak a *Scabiei encomium* (A rüh dicsérete)³⁰ és a most bemutatott vitairat. Alighanem a kettő közül valamelyik a külföldön nyomtatott, s Danckából hazahozott könyve.

²⁶ „Ezt a munkát, nagyságos Gróf, ajánlani akarjuk néked, ... az oka pedig az, amidőn a legkiválóbb férfiak, akik a széptudományok és művészetek tanulóit pártfogóik kegyelméből Magyarországból hozzánk küldték, és azok között nagyméltóságod legtanultabb alumnusát, Lévai Tamást, de másokat is, (akik mind-egyikének egyéni szorgalma, olvasottsága és tisztessége akadémiánk számára a legnagyobb mértékben kedves) sokaknak hirdetik az Úr kegyességét, az egyház számára atyai érzelmet és jószágot.

Egyszersmind mutatják is a te hatalmas segítségével leginkább, hogyan virágzik a pataki gimnázium, hogy az egész Magyarországról oda gyülekeznek, akik a szabad művészetekkel és tudományokkal a lelkek művelésére vágyakoznak, a te költségeddel azon a helyen a tanítással fáradoznak, nemcsak az egyházban a legtekintélyesebb és leghíresebb Suri Mihály úr, de a gimnáziumban híres férfiak a mi bizalmasainkkal, Filefalvi Filiczki János és Szempci János, akikre a legkedvesebb nekem visszaemlékezni.

És mindenki tanúsítja, hogy ragyogóan, állhatatosan követed a legkiválóbb atyádnak, Zsigmondnak, a hajdani erdélyi fejedelemnek a legdicsérendőbb nyomdokait, aki a kegyességnek és a bátorságnak az örök emlékeztetét hagyta maga után; ezeknek a virtusuknak a magasztalása a te oly nagy csodálatodra buzdít, hogy azt el nem mulaszthatom.” Idézi: IMRE Mihály, *A marburgi magyar peregrináció és a Verbesserungswerk kapcsolata* = I. M., *Az isteni és emberi szó párbeszéde: Tanulmányok a 16–18. századi protestantizmus irodalmáról*, Sárospatak, Hernád, 2012 (Nemzet, egyház, művelődés, 7), 206.

²⁷ Szabó András veti föl, hogy a készülő vizsolyi bibliafordítás hátterében is sejthető egy összehangolt református-protestáns propaganda-hadjárat: SZABÓ András, *Az 1588-as szikszói csata és propagandája* = Sz. A., *Szegességtől Biharig: Protestantizmus, irodalom és művelődés Magyarországon a 16–18. században*, Komárom, Selye János Egyetem, 2013 (Monographiae Comaromienses, 8), 72–81.

²⁸ MONOK István, *Csanaki Máté könyvjegyzéke*, MKsz., (99)1983, 256–262.

²⁹ Uo., 258.

³⁰ Legújában: MAGYAR László András, *Csanaki Máté tréfás enkomiuma (1626)*, MKsz., (110)1994, 407–412; a címet TURÓCZI-TROSTLER József „a kopaszág dicsérete”-ként értelmezi: UÓ, „*Az kopaszágnag dicsérete*” a tizenhetedik században, ItK., (46)1936, 218–219.